

Leonardo da Vinci's muzikale schilderijen

GENIALE ALLESKUNNER

*“Daar hebben we de Mona Lisa weer”, verzucht ik als ik weer eens een reproductie van het overbekende meesterwerk tegen het lijf loop. Zelfs de bewering dat haar glimlach zo mysterieus is, is inmiddels een cliché. Gelukkig kan muziek uit de tijd van **LEONARDO DA VINCI** ons helpen om zijn schilderijen met een frisse blik te bekijken. Wat betekende muziek eigenlijk in het leven van de Italiaanse alleskunner, die geen vakgebied of kunstvorm onontgonnen liet?*

Tekst: MYRTHE MEESTER

Foto's: RODOLPHE MARICS, SHUTTERSTOCK E.A.

Denis Raisin Dadre

In de tijd van Leonardo da Vinci (1452-1519) waren de kunsten nog niet zo in hokjes opgedeeld als tegenwoordig. Wij hebben gescheiden musea en concertzalen, maar in de renaissance kwamen schilderkunst, muziek en poëzie samen aan de hoven van welvarende heersers, in kerken en in het Vaticaan. Zo waren Da Vinci en Josquin Desprez in 1484 gelijktijdig verbonden aan het hof van hertog Sforza van Milaan, waar Da Vinci een portret van de succesvolle componist schilderde. Echt goede kunst is in staat om alle zintuigen gelijktijdig te prikkelen, aldus Da Vinci in zijn *Trattato della Pittura* ('Verhandeling over de schilderkunst'). "Alle zintuigen, niet alleen het oog, zouden het [een object van grote visuele schoonheid] willen bezitten. Het lijkt wel alsof de mond het lichamelijk zou willen verzwelgen; alsof het oor ervan geniet zijn aantrekkelijkheid te vernemen; alsof de tastzin in al zijn poriën zou willen binnendringen; en alsof de neus de lucht zou willen inhaleren die onophoudelijk door zoveel schoonheid uitgeademd wordt."

HOMMAGE AAN ORPHEUS

Zoals alle zintuigen met elkaar samenwerken, zo hangen ook alle kunstvormen onderling met elkaar samen, besefte men in de renaissance. Opvallend vaak konden schilders en beeldhouwers ook verdienstelijk musiceren, zoals musici verzen schreven of zelfs schilderijen maakten. Leonardo da Vinci groeide op als bastaardzoon van een welvarende notaris en een eenvoudig dienstmeisje in de Italiaanse provincieplaats Vinci, maar ging op jonge leeftijd in de leer bij de Florentijnse kunstschilder Andrea del Verrocchio, die tevens musicus was. Van hem leerde Da Vinci niet alleen schilderen, maar ook de *lira da braccio* bespelen, een lier die eruitziet als een viool, zeven snaren heeft en tijdens het spelen steunt op de arm (*braccio*). Het vijftiende-eeuwse instrument was ontwikkeld als een hommage aan de legendarische lier uit de oudheid, waarop Griekse barden – maar ook mythologische figuren zoals Orpheus – hun gezangen en gereciteerde verzen begeleidden. Volgens tijdgenoten was er geen dichter of musicus die Da Vinci overtrof in het improviseren van verzen en lierbegeleiding. Niet zijn meesterschap als schilder, maar zijn 'immense reputatie' als *lira da braccio*-speler hielp hem aan zijn

eervolle positie aan het hof van Milaan, vertelt Giorgio Vasari, die de belangrijkste kunstenaarslevens uit de renaissance opgetekend heeft. "De hertog [van Milaan] hield veel van de klank van dat instrument; en Leonardo bracht inderdaad zijn *lira* mee, die grotendeels van zilver was en die hij eigenhandig had vervaardigd, in de nieuwe en bizarre vorm van een paardenschedel, een vorm die voor een krachtiger klank en een meer gedragen geluid zorgde: vandaar dat hij alle musici overtrof die daar waren samengekomen om te spelen."

MUZIKAAL SFUMATO

Denis Raisin Dadre, artistiek leider van het Franse oude muziekensemble Doulce Mémoire, ontdekte dat de klank van de *lira da braccio* overeenkomsten vertoont met het bekende *sfumato*-effect in Da Vinci's schilderijen. *Sfumato*, wat letterlijk 'verdamping' betekent, is een door Da Vinci ontwikkelde techniek waarbij meerdere transparante olieverf lagen over elkaar heen worden aangebracht, zodat contouren vervagen en een object of persoon minder scherp afsteekt tegen de achtergrond. De kunstenaar wilde daarmee het effect van stofdeeltjes en waterdamp in de lucht nabootsen, wat ervoor zorgt dat de wereld in onze perceptie geen abrupte, maar veeleer vloeibare overgangen kent. Eenzelfde vloeibaarheid herkende Raisin Dadre in de 'schaduachtige, ongrijpbare sonoriteit' van de *lira da braccio*. "Het instrument creëert een soort aureool van geluid, een resonantie rondom de stem, die de melodische contouren van de stem omhult en vervaagt." Omdat het in 2019 vijfhonderd jaar geleden is dat Da Vinci overleed, besloot Raisin Dadre met Doulce Mémoire een cd met muziek van Da Vinci's tijdgenoten uit te brengen. De wonderlijke klank van de *lira da braccio* is daarop veelvuldig te horen. In het begeleidende – rijkelijk met Da Vinci's schilderijen geïllustreerde – tekstboekje licht Raisin Dadre zijn selectie van meer en minder bekende renaissancecomponisten toe, die in de nauwe omgeving van Da Vinci populair waren. Wie weet heeft Da Vinci, die graag schilderde onder begeleiding van muziek, sommige van deze melodieën daadwerkelijk gehoord toen hij zijn meesterwerken – slechts vijftien in totaal – vervaardigde. »

Cesare Maccari, *Leonardo schildert 'La Gioconda'*, 1863

VERBORGEN MUZIEK

Niet alleen zichzelf, maar ook zijn modellen hoopte Da Vinci in de juiste stemming te brengen met muziek. Over de *Mona Lisa* schrijft Vasari: "Terwijl Leonardo haar portret tekende, liet hij musici spelen, zingen en grappen maken om haar op te vrolijken en de melancholie te verdrijven die schilders in portretten plegen te leggen. Dit portret van Leonardo heeft een zo aangename glimlach dat het eerder goddelijk dan menselijk lijkt. Iedereen die het ziet, wordt overrompeld door de grote levensechtheid."

De belangrijke rol van muziek tijdens het schilderproces heeft vele kunsthistorici en wetenschappers aangezet tot speculatie over 'de verborgen muziek' in Da Vinci's schilderijen. Zo

Lira da braccio van de Veronese instrumentbouwer Giovanni d'Andrea, 1511

projecteerde de Italiaanse musicus en computerdeskundige Giovanni Maria Pala de vijf lijnen van de muzikale notenbalk op *Het laatste avondmaal*, Da Vinci's langgerekte fresco in de refter van het dominicanenklooster in Milaan. Nadat hij de handen van Christus en de apostelen als muzieknoden had geïnterpreteerd, evenals de stukken brood, kon hij uit het kunstwerk een requiemachtige melodie van twaalf maten destilleren. En de Franse kunstkriticus Marcel Brion verklaarde Da Vinci's keuze om twee musicerende engelen te verplaatsen naar de zijpanelen van het altaarstuk *Maria in de grot* als volgt: "Om de muziek van het schilderij volledig tot zijn recht te laten komen, in al zijn elementaire en bovennatuurlijke harmonie, moeten de instrumenten onzichtbaar blijven: de muziek van *Maria in de grot* komt voort uit het water, de planten en de wind die beweegt tussen de kloven in de rotsen."

HET ONZICHTBARE

Kennelijk is het voor wetenschappers en musicologen moeilijk te verkroppen dat er van Da Vinci, die uitblonk in alle domeinen van de kunst en wetenschap, geen concrete muziekstukken overgeleverd zijn. De muziek die hij speelde op de lira da braccio was immers geïmproviseerd en liet geen sporen na in de geschiedenis. Om die reden noemde Da Vinci muziek 'de ongelukkige zuster van de schilderkunst'. "Muziek is de vormgeving van het onzichtbare", schreef hij, terwijl de schilderkunst zich op de zichtbare werkelijkheid richt. Muziek maakt – in tegenstelling tot een schilderij, dat je in één ogenblik geheel kunt overzien – gebruik van de tijd, wat haar tot een vluchtige en vergankelijke kunstvorm maakt: iedere klank vervliegt onmiddellijk nadat hij ten gehore is gebracht. Toch vertoont vooral de *Mona Lisa* precies de kenmerken die Da Vinci toeschrijft aan de muziek. Met dat schilderij slaagt hij erin de tijd te vangen, de transitie, de beweeglijkheid van het echte leven. "Hoe langer je je verdiept in haar gezicht, hoe bewuster je ervan wordt dat die glimlach op hetzelfde moment in een andere gemoedstoestand kan overgaan", aldus Da Vinci-kenner Alexander Rauch, volgens wie het succes van de *Mona Lisa* te verklaren valt doordat dit werk een 'vormgeving van het onzichtbare' is, van 'de ongrijpbaarheid van het tijdsverloop en van de menselijke ziel'. "Ook de rechterhand van Mona Lisa, die op haar linkerarm ligt, rust niet echt. Ze lijkt er op het moment van kijken neergelegd te zijn, zoals ze er ook meteen weer van af kan glijden. De wijsvinger van haar linkerhand laat de vraag open of hij zojuist gebogen is of dat hij op het punt staat verder te worden uitgestrekt." Tijdsverloop in de schilderkunst en sfumato in de muziek: Leonardo da Vinci bewijst dat muziek en schilderkunst nauw met elkaar verbonden zijn, en dat het – voor zowel kunstliefhebbers als -makers – de moeite loont om je in beide domeinen gelijktijdig te verdiepen. «

Leonardo da Vinci - La Musique Secrète, Douce Mémoire o.l.v. Denis Raisin Dadre
Alpha Records ALPHA 456